

Tvarus vartojimas: kaip paskatinti vartotojus taisyti sugedusius daiktus?

Lietuvos taisymo sektoriaus SSGG analizė ir taisymo skatinimo sprendimų alternatyvos

Projekto vadovės:

Gintarė Petrauskaitė, gintare.petrauskaite@kurkl.lt

Rūta Kukulskytė, ruta.kukulskyte@kurkl.lt

Projekto savininkė:

Asta Godienė, asta.godiene@tm.lt

2024-01-17

Lietuvos taisymo sektoriaus SSSG analizė

Stiprybės	Silpnybės
<ol style="list-style-type: none"> 1. Taisymo paklausa - 77 proc. ES vartotojų verčiau taisytų sugedusius įrenginius, nei pirktų naujus. 2. Taisymo pasiūla – ES taisymo paslaugų sektorius traukiasi, o Lietuvoje stebimas minimalus augimas. 3. Lietuvos perėjimo prie žiedinės ekonomikos iki 2035 m. plane yra numatomos priemonės, skirtos skatinti daiktų taisymą, paruošimą pakartotiniam naudojimui, pakartotinį naudojimą bei dalijimosi ekonomiką. 4. Lietuvos pramonės perėjimo prie žiedinės ekonomikos kelrodyje 2021 m. numatomas pakartotinio naudojimo ir taisymo skatinimas, apimantis finansines, teisines ir švietimo priemones (2022-2027 m). 5. VAPTP 2021-2027 m. numatyti veiksmai ir skirtas 500 tūkst. eurų finansavimas paruošimo naudoti pakartotinai atliekų surinkimo vietose skatinimui. 6. Naujuoju finansavimo laikotarpiu (2021-2027 m.) išskirtinis valstybės dėmesys bus skiriamas atliekų susidarymo prevencijai, mažinimui, su daiktų taisymu, pakartotiniu naudojimu ir atliekų perdirbimu susijusiai veiklai (VAPTP). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lietuvos gyventojų aplinkosauginis sąmoningumas nėra pilnai susiformavęs. 2. Tvaraus vartojimo ugdyme ir taisymo srityje nėra aiškios institucinės lyderystės, taisymo skatinimo iniciatyvos Lietuvoje yra fragmentiškos. 3. Lietuvos vartotojai nėra įsitraukę į teisės taisyti judėjimą. 4. Nėra duomenų apie Lietuvos vartotojų taisymo elgesį, garantinio laikotarpio metu dėl defektų grąžintų gaminių panaudojimą. 5. Taisymo sektoriaus apimtis maža ir jo plėtros skatinimas nėra prioritetas. 6. Lietuvoje nėra taisytojus vienijančių organizacijų, kurios atstovautų taisytojų interesus. 7. Regionuose taisymo paslaugų pasiekiamumas prastesnis nei didmiesčiuose. 8. ES ir Lietuvoje nėra vieningo supratimo apie daiktų atnaujinimo veiklą ir jos reguliavimą, o tai kelia kokybės ir pasitikėjimo iššūkius. 9. Gamintojų teisė į intelektualinės nuosavybės apsaugą gali riboti vartotojų teisę į taisymą. 10. Lietuvoje nėra laikomasi ES atliekų prevencijos hierarchijos, pagal kurią taisymas yra vienas svarbiausių prioritetų. 11. Šiuo metu nėra įgyvendinamos vyriausybės keliamos užduotys elektronikos surinkimui, paruošimui naudoti pakartotinai ir perdirbimui. 12. Daiktų ruošimo naudoti pakartotinai tvarka Lietuvoje nėra aiškiai apibrėžta. 13. Masiškai gaminami daiktai dažnai yra nekokybiški, juos pataisyti ekonomiškai nenaudinga, sunku ar neįmanoma.

Galimybės	Grėsmės
<ol style="list-style-type: none"> 1. Teisės taisyti ir vartotojų įgalinimo dėl žaliosios pertvarkos direktyvos bei tvaraus gaminių dizaino reglamentas skatins pataisomų gaminių projektavimą ir tvaresnį vartotojų elgesį. 2. Tvaresnių įpročių formavimas ateityje sutaupyti vartotojams pinigų ir sumažintų atliekų kiekį. 3. Atnaujintojams ir prekyautojams tinkamai išnaudojus maržos PVM schemą, sumažėtų atnaujintų įrenginių kaina vartotojams, bei pagerėtų konkurencinė aplinka atnaujintojams. 4. 2021–2027 m. Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšomis galima paskatinti atliekų prevenciją ir taisymo veiklas. 5. Kol kas nė viena ES šalis nėra nusistačiusi taisymo tikslų. Lietuva gali tapti vėliavnešiu nustatant nacionalinius taisymo tikslus ir parengiant stebėsenos rodiklius. 6. Išplėtojus paruošimo naudoti pakartotinai infrastruktūrą būtų sukuriama antrinė rinka, įgalinanti ekonomiškai nesaugius gyventojus. 7. Išplėstinė gamintojo ir importuotojo atsakomybė tekstilės ir baldų gaminiams suteiktų resursų, kuriuos galima panaudoti taisymo skatinimui. 8. Plėtojant vartotojus motyvuojančią elektronikos surinkimo sistemą, galima atgauti resursus atnaujinimui ir perdirbimui (pvz., vystant EEĮ supirkimo iš vartotojų praktikas). 9. Viešajame sektoriuje skatinant pakartotinį turto naudojimą, būtų galima sutaupyti resursų (valstybės lyderystės pavyzdys). 10. Nurašant valstybinį turtą galima išnaudoti aukcionų praktikas, taip stiprinant elektronikos atnaujinimo verslą (pvz., www.evarzytines.lt). 11. Įtraukus taisymo reikalavimus į žaliųjų viešųjų pirkimų praktiką galima padidinti taisymo mastus. 12. ES taisytojų skaičiui mažėjant, plečiasi galimybės taisymo srautus nukreipti per Lietuvą. 13. ES augant susidomėjimui atnaujinta EEĮ atsiranda potencialas elektronikos atnaujinimo verslo plėtrai. 14. Plečiant paruošimo naudoti pakartotinai infrastruktūrą, būtų kuriamos papildomos darbo vietos. 15. Politinėms partijoms įtraukus taisymo problematiką į savo politines programas, atsivertų platesnės galimybės aktualizuoti taisymo temą. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Taisymo paslaugų kaina ir toliau nebus pajėgi konkuruoti su pigia masine produkcija iš trečiųjų šalių. 2. Teisės taisyti direktyvos priemonės nebus pakankamos, kad paskatintų Lietuvos vartotojus daugiau taisyti. 3. Net sukūrus paskatas taisymui, vartotojų gali netenkinti nepatogumai, susiję su taisymo paslaugos pirkimu. 4. Nebus imtasi kurti ekonominių paskatų taisymo skatinimui. 5. Nesukūrus atskiros užduoties atliekų paruošimui naudoti pakartotinai, atliekų tvarkytojai nebus suinteresuoti ruošti daiktus naudoti pakartotinai (t.y. taisyti ir perparduoti). 6. Be aiškios taisymo klausimo lyderystės ir politinės valios, taisymo sektorius nebus pajėgus konkuruoti su gamintojais lobizmo klausimu. 7. Lietuvos taisytojai vengs teisės taisyti direktyvoje numatytų priemonių dėl papildomos biurokratijos. 8. Neskatinant žiedinių veiklų, tokių kaip taisymas, Lietuva gali nepasiekti išteklių produktyvumo rodiklio tikslo 1,1 eur/kg 2025 m. ir iki 1,5 eur/kg 2030 m. 9. Atliekų susidarymas Lietuvoje didėja. Nestiprinant atliekų prevencijos priemonių, atliekų susidarymas ir toliau augs, o tai kels aplinkosauginius iššūkius bei didins atliekų tvarkymo išlaidas.

Taisymo skatinimo sprendimų alternatyvos

Taisymo tema yra glaudžiai susijusi su vartotojų teisėmis, žiedine ekonomika ir atliekų prevencija. Lietuvoje atsakomybė už šių klausimų koordinavimą yra pasidalinusi tarp trijų ministerijų: Teisingumo ministerijos, Ekonomikos ir inovacijų ministerijos bei Aplinkos ministerijos. Iš esamos situacijos analizės matyti, kad taisymo skatinimo problemai spręsti trūksta nuoseklaus požiūrio, bendradarbiavimo šio klausimo sprendimų paieškose, tarpusavyje suderintų sprendimų ir priemonių taikymo. Taisymo klausime trūksta lyderystės: atsiradus temos koordinatoriui būtų galima tarpinstituciniu bendradarbiavimu siekti užtikrinti visapusišką taisymo skatinimo priemonių veiksmingumą.

Taisymas ir vartotojas

- **Bendruomeninio ir savarankiško taisymo iniciatyvų plėtra** – pvz. kaip Repair Café, plėstų lengvai prieinamų taisymo paslaugų tinklą. Vartotojai kartą dalyvavę taisymo veikloje yra labiau linkę ir toliau taisyti. Taip pat bendruomeninio taisymo centre yra įgyjama taisymo įgūdžių.
- **Taisymo kuponai** - ekonominė priemonė, galinti paskatinti vartotojus taisyti savo daiktus, būtų taisymo kuponų įvedimas (angl. *repair bonus*). Tam finansuoti galima pasitelkti išplėstinio gamintojų ir importuotojų atsakomybės mokesčio schemą arba ES struktūrinius fondus (užsienio šalių gerosios praktikos).
- **Teisės taisyti judėjimo palaikytojų subūrimas Lietuvoje** – pvz. pagalba įkuriant taisymo judėjimą atstovaujančią NVO.
- **Informacinė kampanija apie vartotojų teises**, vartotojams priklausančias įsigyjant naujus ir naudotus daiktus, su jais susijusias garantijas ir teise į taisymą.
- **Socialinė taisymo paslaugų reklama** - įrankis tvaraus vartojimo įpročių formavimui (užsienio šalių gerosios praktikos).

Taisymas ir ekonomika

- **Pilietinis taisytojų įgalinimas** – pvz., pagalba įkuriant profsąjungą ar kitokią taisytojų interesus atstovaujančią organizaciją gali palengvinti taisytojų bendradarbiavimą, techninius mainus bei tapti veiksmingesnių, efektyvesnių ir kokybiškesnių taisymo paslaugų varomąja jėga.
- **PVM lengvata** – viena iš pagrindinių taisymo kliūčių yra numanoma šios paslaugos kaina, palyginti su naujų daiktų įsigijimo kaina. Šią kliūtį įveikti galėtų padėti PVM tarifų sumažinimas taisymo veiklai ir naudotoms prekėms, taip pat mokesčių lengvatos darbo jėgai, mokesčių lengvatos taisytojams.
- **Atnaujinimo rinkos skatinimas palengvinant maržos PVM schemos panaudojimą** – pvz., elektroninė platforma, kurioje saugomos įrenginių pirkimo-pardavimo sutartys.
- **Inovacijų taisymo sektoriuje skatinimas** – taisymo paslauga susijusi su įvairiomis kliūtimis ir nepatogumais, kurios atbaido vartotojus nuo naudojimosi šia paslauga. Pagrindinės kliūtys yra kaina, taisymo kokybės užtikrinimas, taisymo trukmė ir nepatogumai susiję su daikto pristatymu taisytojui, pakaitinio daikto gavimas. Remiant taisytojus, kurie diegia inovatyvius sprendimus savo veikloje, siekdami pagerinti taisymo paslaugos kokybę, galima paskatinti šios srities klientų aptarnavimo, darbo kokybę ir padidinti vartotojų pasitenkinimą taisymu.

- **Valstybės turto valdymo optimizavimas** – LR turto valdymo įstatyme numatoma galimybė valstybės turtą patikėjimo teise ar pagal panaudos sutartį perduoti kitoms biudžetinėms, viešosioms įstaigoms ir kt. Čia matoma galimybė taupyti valstybės resursus ir viešosiose įstaigose keičiant EEĮ, ją atnaujinti pas patikimus atnaujintojus, ir perleisti kitoms įstaigoms (gerosios užsienio praktikos). Galų gale, nesant panaudos galimybės, galimas reikalavimas prieš nurašant valstybinį turtą, jį perduoti viešuose aukcionuose (kaip www.evarzytines.lt).
- **Išsikelti nacionalinius taisymo tikslus ir sukurti stebėsenos rodiklius.**

Taisymas ir atliekų prevencija

- **Parengti atliekų paruošimo naudoti pakartotinai tvarką.**
- **Atskirti vyriausybės paruošimo naudoti pakartotinai ir perdirbimo užduotis elektronikos įrenginiams** (gerosios užsienio praktikos).
- **Plėsti paruošimo naudoti pakartotinai centrų atliekų surinkimo vietose praktiką** (geroji užsienio ir Lietuvos praktika).